

Ulema için Kullanılan “Çelebî” Unvanındaki Anlam Genişlemesi ve Hasan Kâfî Akhisârî’nin Konuya Dair Eleştirel Risalesi: *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî*

ORHAN ENÇAKAR

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

(74orhan@gmail.com), ORCID: 0000-0001-6629-6965.

“ ” Ençakar, Orhan. “Ulema için Kullanılan “Çelebi” Unvanındaki Anlam Genişlemesi ve Hasan Kâfî Akhisârî’nin Konuya Dair Eleştirel Risalesi: *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî*.” *Zemin*, s. 8 (2024): 196-221.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184849>.

Osmanlı toplumunda kullanılan unvan ve lakaplar, kişilerin mesleki durumları ve sosyal statülerini göstermesi yönüyle, dönemin sosyal değerlerini tespitiye yönelik çalışmalarda üzerinde durulan konular arasında yer alır. Bu çalışmanın konusu olan “çelebî” unvanı da bunlardan biridir. Aşağıda isimleri gelecek olan Osmanlı ulemasının ifadesine göre ilmiyle amil âlimler ve arif-i billah meşayih için kullanılan “Allah’a mensup/bağlı” anlamındaki “çelebî” unvanı, on altıncı yüzyıldan itibaren artan bir şekilde Müslüman zenginler, soylular ve onların çocukları için de kullanılan bir unvan hâline gelmiştir. Hatta zengin gayrimüslimlere dahi bu unvan ile hitap edilir olmuştur. Unvanın Müslüman veya gayrimüslim zenginler ve soylular için de kullanılması ulema arasında rahatsızlık yaratmış, Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa’ya (ö. 940/1534) nispet edilen bir fetvada unvanın âlimler ve meşayih dışında Müslüman veya gayrimüslim herhangi birine malı veya soyu sebebiyle kullanılmasının sahih olmadığı, kullananların kâfir ve fâcir olacağı ifade edilmiştir. Diğer bir Şeyhülislam Hocazâde Mehmed b. Sadeddîn Efendi (ö. 1024/1615) ise İbn Kemâl Paşa’nın bu fetvasını destekleyerek mezkûr kişilere “çelebî” unvanı ile hitap etmenin küfrü mucip olduğu, ısrar edenlerin ise katlinin gerektiği yönünde bir fetva dahi vermiştir.

İbn Kemâl Paşa’nın fetva emini Kara Yılan lakaplı Hacı Efendi’nin (ö. 983/1574-75) talebesi Hasan Kâfi Akhisârî (ö. 1024/1615), muhtemelen hocasının hocası İbn Kemâl Paşa’nın bu fetvasından hareketle, fetvayla aynı içerik ve hükmü taşıyan Arapça bir risale kaleme alarak “çelebî” unvanının zengin ve soylular için kullanılmasının doğru olmadığını açıklamaya çalışmıştır. Akhisârî’nin *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî* isimli bu risalesini konu edinen çalışmamız esnasında risalenin zaman içerisinde İbn Kemâl Paşa ile Ebussuûd Efendi’ye de nispet edildiği görülmüştür. Nüshalardan kaynaklanan bu ihtilaf sebebiyle çalışmada risalenin müellifi ve telif tarihi üzerinde de durulmuş, tespit edilebilen nüshaların künye bilgileri bir tabloda gösterilmiştir. Ayrıca “çelebî” unvanının anlamı ve kullanımına dair, konu hakkında yapılan akademik çalışmalardan hareketle, kısaca bilgi verilmiştir. Son kısımda risalenin Türkçe tercümesi ile yazma nüshaların derkenarındaki konuyla ilgili fetvalara, notlara, kıt’a ve gazellere yer verilmiştir. Ekte ise risalenin Arapça orijinal metni yer almaktadır.¹

1 Hasan Kâfi Akhisârî’nin “çelebî” unvanının anlamına dair Arapça olarak kaleme aldığı risaleyi tercüme edip yayımlamaya beni teşvik eden Hatice Aynur’a, değerli katkıları için Fatma Meliha Şen’e, bazı nüsha ve fetvaların tespiti ve okunmasındaki katkıları için de Sait Kayacı ile Şaban Kütük’e teşekkür ediyorum.

Müellifi

Risale, tespit ve temin edebildiğimiz 77 nüshasında 5 farklı kişiye nispet edilmektedir. Aşağıdaki nüsha bilgilerini içeren tabloda görüleceği üzere bu 77 nüshadan 17'si Hasan Kâfî Akhisârî'ye, 31'i Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'ye, 8'i Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa'ya, 2 nüsha Ebû Saîd Hâdimî'ye (ö. 1176/1762) ve 1 nüsha da Manastırlı Terzizâde Kâdî Mahmûd b. Ahmed Efendi'ye (ö. 1126/1714) nispet edilmiştir. Kalan 18 nüshada ise müellif ismi kaydedilmemiştir.

Manastırlı Kâdî Mahmûd ile Ebû Saîd Hâdimî'ye yapılan nispetlerin yanlış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira elimizde risalenin, bu iki müellifin doğmadan önce, 1025'te (1616) istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır.² Risaleyi İbn Kemâl Paşa'nın yazmış olması da muhtemel değildir. Zira risalenin içinde kendisinden “çelebî” unvanına dair bir kıt'a nakledilmektedir. Risaleyi kendi yazmış olsa, “Merhum İbn Kemâl Paşa bu konuda şöyle bir beyt söylemiştir”³ diye kendisinden nakil olmaması gerekirdi. Risalenin kendisine nispet edilmesi içinde adının geçmesi, bu konuda bir fetvasının olması veya “çelebî” unvanının anlamına dair söylediği kıt'ayla alakalı olabilir.

Geriye Ebussuûd Efendi ile Hasan Kâfî Akhisârî kalmaktadır. Araştırmamıza göre risalenin gerçek müellifi Hasan Kâfî Akhisârî'dir. Zira Akhisârî, “çelebî” kelimesinin anlamına dair bir risale yazdığını otobiyografisini içeren *Nizâmü'l-'Ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ* isimli eserinde açıkça, şöyle ifade etmektedir:

Allah bana ilim ve fen tahsilini nasip ettikten sonra 983'te (1575-76) beldemiz Akhisar'a döndüm. Allah'ın ihsanıyla burada bir ders halkası kurup eser telifine başladım. İlk telif ettiğim eser çelebî kelimesinin manasına dair bir risaledir.⁴

2 Ebû Saîd Hâdimî'nin doğum tarihi risalenin istinsah tarihinden 100 küsur sene sonraya denk gelen 1113'tür (1701). Bkz. Mustafa Yayla, “Hâdimî, Ebû Saîd,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1997), 15:24. 1126'da (1714) vefat eden Manastırlı'nın ise elimizde tam yüz yıl önce 1025'te (1616) istinsah edilmiş nüshaları bulunan bir eseri telif etmiş olması pek muhtemel görünmemektedir. Ayrıca risale kendisine sadece bir nüshada nispet edilmiştir. Müellifin adı nüshada tam olarak “Dîvânî diye meşhur Manastırlı Mahmûd Efendi” olarak geçmektedir. Bu nüsha için bkz. SK-Esad Efendi 3729, yk. 39b-40a. Bursalı Mehmed Tahir bu nüshayı görüp risaleyi Manastırlı'ya nispet etmiş olabilir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul, 1333 [1915]), 1:402.

3 Metinde İbn Kemâl'e ait olduğu ifade edilen “beyt” aslında bir kıt'adır, orijinal metinden yapılan alıntılarda aslına sadık kalınarak “beyt” olarak adlandırılmıştır.

4 Bkz. Hasan Kâfî Akhisârî, *Nizâmü'l-'Ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ*, thk. Hassân Muhammed Saîd Şiblî (Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1441 [2020]), 74.

Risalenin yazıldığı bölgede yer alan Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki 5 nüshanın 4'ünde risale Akhisârî'ye nispet edilmektedir. Bu risale ile Türkiye kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz diğeri tüm "çelebi" risalelerinin içeriğı aynıdır. Buna göre Akhisârî'nin telif ettiğini söylediğı risalenin bu çalışmanın konusu olan risaleden farklı bir risale olma ihtimali yoktur. Akhisârî'nin bu açık beyanı varken sadece bazı nüshaların üzerindeki kayıtlardan hareketle eseri Ebussuûd Efendi'ye nispet etmek doğru olmaz.⁵

Risalenin Akhisârî'ye ait olduğuna dair ikinci bir delil daha vardır. Risalenin tespit edebildiğimiz 10 nüshasında İbn Kemâl Paşa hakkında "*şeyhü'l-hâfıkayn, müfti's-sakaleyn, üstâdü üstâdinâ*" ifadesi⁶ kullanılmaktadır. Akhisârî daha önce de ifade edildiğı üzere ilim silsilesini verdiği *Nizâmü'l-'Ulemâ* isimli eserinde hocasının Kara Yılan lakabıyla meşhur Hacı Efendi olduğunu ve onun İbn Kemâl Paşa'nın fetva eminliğini yaptığını aktarmaktadır.⁷ Buna göre risalede geçen "üstâdü üstâdinâ/hocamın hocası" ifadesinin sahibi Akhisârî olmaktadır; zira hocası Kara Yılan olup onun da hocası İbn Kemâl Paşa'dır. Akhisârî, bu risalede İbn Kemâl Paşa için kullandığı "*şeyhü'l-hâfıkayn, müfti's-sakaleyn, üstâdü üstâdinâ*" ifadesini *Nizâmü'l-'Ulemâ*'da İbn Kemâl Paşa'dan bahsettiğı yerde de olduğu gibi tekrar etmektedir.⁸

Buna karşılık bazı kaynaklara göre İbn Kemâl Paşa, Ebussuûd Efendi'nin hocası olsa da⁹ hocasının hocası değildir. Bu durumda en azından bu ifadenin yer aldığı nüshaların Ebussuûd Efendi'ye nispeti sahih olmayacaktır. Nitekim

5 Bursalı Mehmed Tahir'in, "çelebi" kelimesinin şerh ve izahına dair Ebussuûd Efendi'nin de bir risalesi olduğunu söylemesi nüshalardaki bu yanlış nispetten kaynaklanmış olabilir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:402.

6 Bu ifadenin yer aldığı nüshalar için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 6808, yk. 38a; İÜ Kütüphanesi-Nadir Eserler 6448, yk. 144b; Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 1217, yk. 229b; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 946, yk. 52a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü-Bölge Yazma Eserler 2785, yk. 109b; 4271, yk. 42a; 6901, yk. 149a; Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 357, yk. 62a; Milli Kütüphane (bundan sonra MK)-Adana İl Halk 134, yk. 113a; MK-Yazmalar Koleksiyonu, 3554, yk. 72a.

7 Hocası Kara Yılan Hacı Efendi'nin 16 yıl İbn Kemâl Paşa'nın fetva eminliğini yaptığını ve hocasının İbn Kemâl Paşa'nın tüm eserlerini ezber seviyesinde bildiğine dair Akhisârî'nin kendi ifadeleri için bkz. Akhisârî, *Nizâmü'l-'Ulemâ*, 70-71.

8 Akhisârî, *Nizâmü'l-'Ulemâ*, 34.

9 Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1994), 10:365.

Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen nüshalarda "hocamın hocası" ifadesi yer almamaktadır. Her iki risalenin de içeriği aynı olduğuna göre geriye şu iki ihtimal kalmaktadır: İlk ihtimale göre Hasan Kâfi Akhisârî, Ebussuûd Efendi'nin risalesini olduğu gibi istinsah etmiş ve İbn Kemâl Paşa'nın adının geçtiği yere "hocamın hocası" ifadesini ekleyerek risaleyi kendisine mal etmiş olabilir. Fakat bu ahlaki olarak pek mümkün olmadığı gibi, risaleyi onun telif ettiğine dair kendisinden yaptığımız açık nakille de çalışmaktadır. İkinci ihtimale göre daha sonra gelen bazı müstensihler "İlim şerefiyle soydan gelen şeref birbirine denk olur mu?" şeklinde sorulan¹⁰ fetvaya verdiği cevap sebebiyle bu risaleyi Ebussuûd Efendi'ye nispet etmiş olabilir. Bu ikinci ihtimal daha makul görünmektedir. Risalenin Ebussuûd Efendi zamanında yazılmış bir nüshasının bulunmaması da risalenin kendisine ait olmadığını bir diğer karinesi olarak kabul edilebilir.

Risalenin müellifine dair yaptığımız bu açıklamadan sonra Akhisârî hakkında kısaca bilgi verebiliriz. Akhisârî, Kanuni Sultan Süleymân devrinde Ramazân 951'de (Kasım/Aralık 1544) Bosna-Akhisar'da (Prusac) doğmuştur.¹¹ İstanbul ve Çatalca'da eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönmüş ve ömrünün sonuna kadar Akhisar ve çevresinde kadılık ve müderrislik faaliyetlerinde bulunmuştur. Başlangıç seviyesinde okutulmak üzere mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaide dair bir kısmı bugün dahi okutulmakta olan metin ve şerhler yazmıştır. Kadılık görevi esnasında bölgeye gelen devlet ricaliyle de yakın ilişkiler kuran Akhisârî devlet ve toplum düzenine dair yazdığı, daha sonra çeşitli dillere tercüme edilen *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem* isimli meşhur eserini Sadrazam Damad İbrâhîm Paşa (ö. 1010/1601) aracılığıyla Sultan III. Mehmed'e (salt. 1595-1603) takdim etmiştir. Memleketine kadılık ve müderrislik yaparak uzun yıllar hizmet eden Akhisârî ömrünün sonlarına doğru Akhisar'da cami, medrese, tekke, han, sıbyan mektebi ve çeşme de yaptırtarak hizmetlerini kalıcı hâle getirmiştir. Yaptırdığı bu hayrat etrafında oluşan mahalleler Nevâbâd (Novo Mjesto) adıyla anılmış olup bugünkü Prusac Srt mahallesinin üst tarafında yer almaktadır.¹²

¹⁰ Bu soru ve cevabı için bkz. Ettore Rossi, "Çelebi Kelimesi Hakkında Ebû's-Su'ûd'a Atfedilen Bir Fetva," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, s. 2 (1954): 13; Ahmed Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebussuûd Efendi Fetvaları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), 111.

¹¹ Akhisar (Prusac) günümüzde Bosna-Hersek Federasyonu'nda, Merkez Bosna Kantonu'na bağlı bir köydür ve Donji Vakuf belediyesi sınırları içindedir.

¹² Hayatı ve eserleri için bkz. Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisârî," *TDV'İA* (İstanbul: TDV, 1997), 16:326-329.

Telif Tarihi

Akhisârî ilk eseri olan bu risaleyi 983'te (1575-76) memleketi Akhisar'a döndükten sonra yazmıştır. Risalenin telif tarihi tam olarak bilinmese de "bir sonraki eserim" dediği, mantık ilmine dair yazdığı *Kâfî* isimli eserinin telif tarihi 988 yılı Zilhicce ayıdır¹³ (Ekim 1590). Buna göre, Akhisârî risaleyi 983 ile 988 (1575-1580) arasında (32-37 yaşlarında) yazmış olmalıdır.

Telif Sebebi

Akhisârî risaleyi âlimler için kullanılan "çelebî" unvanının zenginler ve soylular tarafından da kullanılması üzerine yazmıştır. Akhisârî'nin risalede kelimenin kökenine ve mezkûr kişiler tarafından kullanılmasının caiz olmadığına dair dile getirdiği hususları İbn Kemâl Paşa'ya nispet edilen fetvadan almış olması muhtemeldir. Akhisârî, fetvayı İbn Kemâl Paşa'nın 16 yıl fetva eminliğini yapan hocası Hacı Efendi'den duymuş olabileceği gibi fetvanın o dönemde yaygın olarak biliniyor olması da ihtimal dâhilindedir.

Konusu

Akhisârî, risaleye İbn Kemâl Paşa'ya nispet edilen fetvada olduğu gibi "çelebî" unvanının etimolojik açıklamasıyla başlamaktadır. Kelimenin Türkmencede Allah için kullanılan "Çalab" kelimesinin sonuna bir nispet "ya" sı eklenerek türetilmiş "Rabbe mensup/Allah'a bağlı" anlamına geldiğini söyleyen Akhisârî, bu unvanın ilmiyle âmil âlimler ve arifler hakkında kullanıldığını iddia etmektedir.¹⁴ Bu iddiasını da Arapçada aynı anlama gelen "Rabbânî" kelimesi ile desteklemektedir. Ardından İbn Kemâl Paşa'nın çelebiliğin sadece ilimle olacağına dair söylediği kıt'ayı da delil getiren Akhisârî, bu unvanın ilim sahibi olmasa da Müslüman soylulara, zenginlere ve onların çocuklarına mahsus olduğu yönündeki görüşü de zan olarak niteleyip reddetmektedir. Sırf zengin oldukları için tazim maksadıyla gayrimüslimlere bu unvanla hitap edenler hakkında ise "onlar kâfirlerin ve fâsıkların ta kendisidir" diyerek beddua etmektedir. Son olarak cahillerden olmaktan Allah'a sığınarak risalesini hitama erdirmektedir.

¹³ Akhisârî, *Nizâmü'l-'Ulemâ*, 74; aynı yazar, *Kâfî*, Adana İl Halk Kütüphanesi 914, yk. 310a.

¹⁴ Bu anlam kelimenin kökeniyle ilgili öne sürülen görüşlerin en eski ve hâlâ en çok tercih edileni olarak görülmektedir. Kelime ve kökeni hakkındaki diğer görüşler için bkz. W. Barthold, "Çelebi," *IA* (Ankara: MEB, 1997), 3:369-370; Rossi, "Çelebi Kelimesi Hakkında Ebû's-Su'ûd'a Atfedilen Bir Fetva," 11; Mehmet İpşirli, "Çelebi," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1993), 8:259.

Konu Hakkında İki Şeyhülislam Fetvası

Risale, fetva suretinde yazılmasa da nüsha araştırması sırasında meselenin fetvalara konu olduğu da görülmüştür. Örneğin risalenin nüshalarından birinin sonunda konuya dair gelen bir soruya cevap olarak “çelebî” unvanının Türkmen lügatinde Allah Teâlâ’nın isimlerinden biri olan Çalab’a mensup Rabbânî âlim anlamına geldiği, soyun bunda hiçbir tesiri olmadığı, ehl-i ilim olmayan zenginler, soylular ve gayrimüslimler için kullanılmasının caiz olmadığı, kullananların kâfir ve fâcir olduğu yönünde Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa’ya nispet edilen Arapça yazılmış bir fetva bulunmaktadır. Bu fetvanın altında Şeyhülislam Hocaîade Mehmed b. Sadeddîn’e ait bir fetva daha vardır. Mehmed b. Sadeddîn, bir önceki fetvanın İbn Kemâl Paşa’ya ait olduğunu ifade ettikten sonra “çelebî” unvanını zenginler ve soylulara kullananların “zalim ve kâfir” olduğunu söyleyip kendilerinin şiddetli bir ceza (ta’zîr-i belîğ) yanında “tecdîd-i îmân ve tecdîd-i nikâh” ile tedip edilmesi, ısrar edenlerin ise katlinin gerektiği yönünde fetva vermiştir.¹⁵

Çelebi Unvanına Dair

Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa, Hasan Kâfî Akhisârî ve Şeyhülislam Hocaîade Mehmed b. Sadeddîn’e göre “çelebî” kelimesi Türkmencede Allah’ın isimlerinden biri olan “Çalab” kelimesinden türetilmiş “Rabbânî âlim ve ârif” anlamında bir unvandır. İkisi şeyhülislam bu üç Osmanlı âlimine göre “çelebî” unvanının ilim ve irfan ehli olmayan soylular ve zenginlere hitap için kullanılması caiz değildir. Özellikle de zengin gayrimüslimlere kullanılması kelimenin anlamı düşünüldüğünde küfrü bile muciptir.

Ulema “çelebî” unvanının soylular, zenginler ve gayrimüslimler için kullanılmasına karşı çıksa da unvanın zamanla bu zümreyi de içine alacak şekilde anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır. W. Barthold bu kelimenin yazı dilinde ilk defa on dördüncü yüzyılda Anadolu Türk ozanlarında görüldüğünü aktarır. Kelimenin ayrıca on altıncı yüzyıla kadar hanedan mensuplarının, yüksek dinî erkanın (bilhassa şeyhlerin)¹⁶ ve meşhur müelliflerin unvanı olarak

¹⁵ Akhisârî, *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî*, Süleymaniye Kütüphanesi (bundan sonra SK)-Reşîd Efendi, 985, yk. 29b-30a.

¹⁶ Özellikle Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî’nin (ö. 672/1273) soyundan gelen Mevlevî şeyhleri “çelebi” unvanıyla anılmış, bu makama “çelebilik makamı”, bu makama geçene de “çelebi efendi” denilmiştir. Hacı Bektaş Veli’nin (ö. 669/1271?) sülalesi de çelebiler olarak anılmıştır. Bkz. Ayşegül Mete,

kullanıldığını söyler. Kelimenin Avrupalı gayrimüslimleri göstermek için de kullanıldığını ifade eden Barthold, bu unvanın halk tarafından zengin veya kibar yerli ve yabancı Hristiyanlar için kullanıldığını da kaydeder.¹⁷

İpşirli, Osmanlılarda özellikle on dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmiye ricali, dîvân şairleri, kalem erbabı, Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimselere, hatta bazı gayrimüslimlere verilen "çelebî" unvanının, ilk dönemlerde Osmanlı şehzadeleri için de kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁸

Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* isimli eserinde "çelebî" unvanı için bir başlık açıp Ankara ve Konya sicillerinden özel bir amaç gütmeyen tespit ettiği bu unvanı taşıyan 43 kişiden 14'ünün büyük tüccarların oğlu olduğunu tespit etmiştir.¹⁹ Ergenç, diğer bir çalışmasında on altıncı yüzyılın sonları ile on yedinci yüzyılın başlarında "çelebî" kelimesinin ilmiye mensupları, dinî erkân ve büyük tüccarların oğullarından babalarının sosyal statülerini, kültürel değerlerini ve servetlerini sürdüren kimselerin unvanı olarak kullanıldığını belgelere dayandırır.²⁰ Osmanlı eşraf ve ayanı için belirleyici sanın "çelebî" olduğunu ve şer'iyye sicillerindeki örneklerin bu kelimenin halk arasında hangi anlamda kullanıldığının en önemli kanıtı olduğunu söyleyen Ergenç, incelediği örneklerde kelimenin "soyluluk ve değerlilik" anlamı taşıdığını da tespit etmiştir.²¹ Ergenç'in bu tespiti risalenin yazıldığı yüzyılda "çelebî" unvanının ilim ehli

"Mevlevilikte Merkezîyetçilik: Çelebilik Makamı ve Tevcihâtı," *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 48 (2021): 17-42; Zeynel Özlü, "Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Veli Sülalesi: Çelebiler," *Belleten* 79, s. 285 (2015): 501-529; H. Dursun Gümüšoğlu, "Bir Çelebi İcazetnamesi," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, s. 59 (2011): 423-442; H. Dursun Gümüšoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Babagân ve Çelebilerin Yeri ve İşlevi," *Uluslararası Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Birlikte Yaşama Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, haz. Özlem Özdemir (Eskişehir: Türk Ocakları Eskişehir Şubesi, 2022), 177-200.

¹⁷ Barthold, "Çelebi," 3:369-370.

¹⁸ İpşirli, "Çelebi," 8:259.

¹⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 196-199.

²⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 245-247.

²¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler," *Osmanlı Araştırmaları*, s. 3 (1982): 113; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler," *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 3:1422.

olmayan zengin ve soylular tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlandığının belgeli kanıtı niteliğindedir.²²

Adana şer‘iyye sicilleri üzerinde yapılan son bir çalışmada on sekizinci yüzyılın ilk yarısında “çelebî” unvanının ilmiye, askeriye ve seyyidler zümresine dâhil kişilerden daha çok muhtelif sanat ve meslek sahibi reaya tarafından kullanıldığı tespit edilmiş ve bu verilerden hareketle Osmanlı devlet ve toplum hayatında “çelebî” unvanının sosyal bir statüyü ifade etmediği şeklinde farklı bir sonuca varılmıştır.²³

Çelebi unvanı hakkında yukarıda geçen kaynaklarda yer alan bilgiye göre ilgili risale ve fetvalarda Osmanlı ulemasının ısrarla karşı çıkmasına rağmen unvanın sosyal statüsü yüksek zengin ve soylu Müslüman ve gayrimüslimler ile onların çocukları için de kullanıldığı hatta kelimenin zamanla reayadan esnaf ve sanatkârları da içine alacak kadar genişlediği anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed Vefik Paşa (ö. 1891) “çelebî”nin okuma bilen, okumuş anlamına geldiğini, sonradan bunun yerine Rumcadan “efendi” kelimesinin kullanıldığını söyleyip “çelebîlik”i nezaket ve zarafet olarak açıklar.²⁴ Şemseddin Sâmî de (ö. 1904), kelimenin Çalab’dan gelen bir isim olduğunu söyledikten sonra ilk sırada efendi, ağa, bey ve mevlâ anlamlarına yer verir. İkinci sırada okuma bilen; üçüncü sırada şehzadelerin unvanı ve son olarak Konya’da Mevlânâ hazretlerinin postnişinine verilen unvan anlamını zikreder. Sıfat olarak kullanıldığında ise “terbiyeli ve nazik” anlamına geldiğini söyler.²⁵ On dokuzuncu yüzyılın sonlarında yazılmış bu iki lügatte verilen manası ile şer‘iyye sicilleri üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilen neticeler göz önünde bulundurulduğunda kelimenin giderek anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında kelimenin başta okuma bilen anlamı olmak üzere soyluluk, değerlilik, naziklik ve kibarlık anlamlarına geldiği, hatta esnaf ve sanatkârlar da dâhil olmak üzere toplumun her kesiminden meziyet sahibi kişiler için kullanıldığı ve başlangıçta sahip olduğu “Çalab’a mensup/Allah’a bağlı” anlamını büyük ölçüde yitirdiği söylenebilir.²⁶

22 Ergenç, “çelebî” unvanının büyük tüccarlar tarafından da taşınıp zenginliği de ifade ettiğinin ilk defa bu çalışmasında ortaya çıktığını söyler. Bkz. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, 247.

23 Saim Yörük, “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, s. 18 (2011): 290-297.

24 Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (İstanbul: Cemiyet-i Tedrisiye-i Osmaniye, 1293 [1876]), 1:482.

25 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317 [1899]), 514-515.

26 Çelebi kelimesi için ayrıca bkz. Necati Elgin, “Dil ve Tarih Bakımından Çelebi ve Çelebilik,” *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, s. 88 (Şubat 1946): 10-14; Turgut Güler, “Tarihte Çelebilik ve

Risalenin Önceki Neşirleri ve Nüşhaları

Risalenin iki farklı neşri bulunmaktadır. Risalenin özet bir versiyonunu içeren ilk neşir "Çelebi Kelimesi Hakkında Ebû's-Su'ûd'a Atfedilen Bir Fetva" adıyla Ettore Rossi tarafından 1954'te yapılmıştır. Vatikan Kütüphanesi, "Vaticani Turchi" el yazmaları arasında nr. 263, yk. 136'da bulunan ve Ebussuûd Efendi'nin fetvası şeklinde bir kayıt dikkate alınan bu neşirde fetvanın sureti ve cevabı bulunmaktadır.²⁷ Risalenin 2016'da yapılan ikinci neşri tam olmakla birlikte maalesef bu neşirde de risale Ebussuûd Efendi'ye nispet edilmiştir.²⁸

Risalenin tespit ve temin edebildiğimiz 77 nüshasının kütüphanelerdeki kayıt bilgileri aşağıdaki tabloda yer almakta olup, sıralama risalenin nispet edildiği müellife göre yapılmıştır. Risalenin müellifi konusunda yukarıda bahsettiğimiz karışıklıktan dolayı müellifine nispetinde sadece risalenin yazma nüshalarının başında veya sonunda müstensihler tarafından kaydedilen müellif isimleri dikkate alınmış, katalog ve veri tabanlarında yer alan müellif isimleri verilmemiştir.

'Türk'ün Çelebisi', *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 1, s. 3 (1987): 15-17; Nuri Akbayar, "'Çelebilik' Üstüne," *Müteferrika: Altı Aylık Kitabiyat Dergisi*, s. 13 (1998): 217-219; Günay Karaağaç, "'Çalap' ve 'Çelebi' Sözlerinin Kaynağı," *Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı*, haz. Osman Fikri Sertkaya, Günay Karaağaç ve Mesut şen (Ankara: Akçağ, 2022), 291-298; Fuzuli Bayat, "Bir Halk Sufi Grubu Olarak Çelebiler," *Ahmet Yesevi Dergisi* 1, s. 1 (2023): 101-124.

27 Rossi, "Çelebi Kelimesi Hakkında Ebû's-Su'ûd'a Atfedilen Bir Fetva," 11-14. Rossi, makalenin sonuna düştüğü notta Ankara İlahiyat Fakóltesi profesörlerinden Tayyib Okiç'in, Hasan Kâfi Akhisârî'nin *Risâle fî Tahkiki Lafzı Çelebi* isimli bir eserinin olduğunu kendisine haber verdiğini ve istinsah edip gönderdiği risalenin bazı kısımlarının neşrettiği risale ile aynı olduğunu söylemektedir.

28 Bk. Safâ Sâbir Mecîd el-Beyâtî, "Risâle fî Marifeti Lafzı Çelebi," *Âfâku's-Sekâfe ve't-Turâs*, s. 96 (2016): 147-170.

Tablo: Akhisârî'nin Risâle fî Tahkiki Lafzı Çelebi İsimli Eserinin Nüshaları

Sıra No	Kütüphane	Kayıt No	Varak	İstinsah Tarihi	Nispet Edildiği Kişi
1	Diyanet İşleri Başkanlığı	6808 ²⁹	38a	x	Akhisârî ³⁰
2	İstanbul Üniversitesi-Nadir Eserler	6448	144b	x	Akhisârî
3	Kastamonu Yazma Eser	1217	229b-230a	x	Akhisârî
4	Konya Bölge-Yazma Eserler	2785	109b-110a	x	Akhisârî
5	Konya Bölge-Yazma Eserler	4271	42a	1139	Akhisârî
6	Konya Bölge-Yazma Eserler	6901	149ab	x	Akhisârî
7	Köprülü-Fazıl Ahmed Paşa	357	62a	x	Akhisârî
8	MK-Adana İl Halk	134	112b-113a	x	Akhisârî
9	MK-Yazmalar	3554	72a	x	Akhisârî ³¹
10	Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey	946	51b-52a	1025	Akhisârî
11	Amasya-Beyazıt İl Halk	918	118ab	x	Akhisârî
12	Diyanet İşleri Başkanlığı	2458	1b	x	Akhisârî
13	Manisa İl Halk	5836	121ab	x	Akhisârî
14	Millet, Ali Emiri-Arabi	1861	170b	1087	Akhisârî
15	Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey	98	18ab	1345	Akhisârî
16	Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey	2649	43ab	x	Akhisârî
17	Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey	3679	218b	x	Akhisârî
18	Atıf Efendi	1144	64-65s	x	Ebussuûd Efendi
19	Bursa İnebey	4582	93b-94a	x	Ebussuûd Efendi
20	Diyanet İşleri Başkanlığı	2511	294b	x	Ebussuûd Efendi
21	Diyanet İşleri Başkanlığı	3335	58a-b	1131	Ebussuûd Efendi
22	Diyanet İşleri Başkanlığı	5050	1a	1263	Ebussuûd Efendi
23	Kastamonu Yazma Eser	359	59b-60a	x	Ebussuûd Efendi
24	Kastamonu Yazma Eser	1846	8b-9a	x	Ebussuûd Efendi

29 Demirbaş numaraları koyu olarak yazılan ilk 10 nüshada risalenin Akhisârî'ye aidiyetini gösteren "üstâdü üstâdinâ/hocamın hocası" ifadesi yer almaktadır.

30 Nüshanın sonunda müellif adı olarak İbn Kemâl Paşa için kullanılan "müftü's-sakaleyn" ifadesi yer alsa da risalenin içinde geçen "hocamın hocası" ifadesine binaen bu nüsha Akhisârî'ye nispet edilen nüshalar arasında gösterilmiştir.

31 3, 4, 7, 8 ve 9 numaralı nüshaların üzerinde müellif adı yazmasa da içinde yer alan "hocamın hocası" ifadesine binaen bu nüshalar Akhisârî'ye nispet edilen nüshalar arasında gösterilmiştir.

Sıra No	Kütüphane	Kayıt No	Varak	İstinsah Tarihi	Nispet Edildiği Kişi
25	Kayseri Raşid Efendi	27017	79b-80b	1188	Ebussuûd Efendi
26	Kayseri Raşid Efendi	27536	54b	x	Ebussuûd Efendi
27	Konya Bölge, Yazma Eserler	985	158a	1173	Ebussuûd Efendi
28	Konya Bölge, Yazma Eserler	3480	151a	x	Ebussuûd Efendi
29	Konya Bölge-Yazma Eserler	4780	100b-101a	1217	Ebussuûd Efendi
30	Konya Bölge-Yazma Eserler	9459	107b-108a	x	Ebussuûd Efendi
31	Konya Bölge-Yazma Eserler	2392	19b	x	Ebussuûd Efendi
32	Konya Bölge-Yazma Eserler	6724	105a	x	Ebussuûd Efendi
33	Konya Bölge-Yazma Eserler	6891	44b-45a	x	Ebussuûd Efendi
34	Konya Bölge-Yazma Eserler	7712	31b	x	Ebussuûd Efendi
35	Manisa İl Halk	1233	265ab	x	Ebussuûd Efendi
36	Manisa, Akhisar-Zeynelzâde	1362	34-35	1337	Ebussuûd Efendi
37	Manisa, Akhisar-Zeynelzâde	1602	35a	x	Ebussuûd Efendi
38	Manisa, Akhisar-Zeynelzâde	6548	61ab	1311	Ebussuûd Efendi
39	Millet, Ali Emiri-Manzum	589	276	x	Ebussuûd Efendi
40	MK-Adnan Ötüken	3148	31b	x	Ebussuûd Efendi
41	MK-Adnan Ötüken	4353	66a	x	Ebussuûd Efendi
42	MK-Afyon Gedik Paşa	18011	105ab	x	Ebussuûd Efendi
43	MK-Tokat İl Halk	299	1a	x	Ebussuûd Efendi
44	SK-Amcazade Hüseyin	241	91b	x	Ebussuûd Efendi
45	SK-Âşir Efendi	430	199b	x	Ebussuûd Efendi
46	SK-Esad Efendi	3772	199a	x	Ebussuûd Efendi
47	SK-Reşid Efendi	985	29b	x	Ebussuûd Efendi
48	SK-Yazma Bağışlar	7128	118b-119a	x	Ebussuûd Efendi
49	Beyazıt Devlet	7900	15a	x	İbn Kemâl Paşa
50	İstanbul Üniversitesi-Nadir Eserler	4162	18b-19a	x	İbn Kemâl Paşa
51	Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey	4771	4b-6a	x	İbn Kemâl Paşa
52	SK-Esad Efendi	846	182a	x	İbn Kemâl Paşa
53	SK-Hafid Efendi	453	201b-202a	1105	İbn Kemâl Paşa
54	SK-Reisülküttab	1226	245b	x	İbn Kemâl Paşa
55	SK-Tirnova	1855	26b	x	İbn Kemâl Paşa

Sıra No	Kütüphane	Kayıt No	Varak	İstinsah Tarihi	Nispet Edildiği Kişi
56	Türk Dil Kurumu	A/210/4	59b-60a	x	İbn Kemâl Paşa
57	Diyanet İşleri Başkanlığı	2069	86b	x	Ebu Saîd Hâdimî
58	Millî Kütüphane-Yazmalar	4468	86ab	1197	Ebu Saîd Hâdimî
59	SK-Esad Efendi	3729	39b-40a	x	Manastırlı Dîvânî Mahmûd Efendi
60	Diyanet İşleri Başkanlığı	2168	120a	x	x
61	Diyanet İşleri Başkanlığı	2609	87a	x	x
62	İstanbul Üniversitesi-Nadir Eserler	6365	211b-212a	1169	x
63	Köprülü-Mehmed Âsım	705	91a	x	x
64	Köprülü-Mehmed Âsım	723	105b	x	x
65	MK-Yazmalar Kolek.	312	83b-84a	x	x
66	MK-Yazmalar Kolek.	4455	98b	x	x
67	MK-Yazmalar Kolek.	7157	20b	1188	x
68	SK-Antalya Tekeli	872	32ab	x	x
69	SK-Bağdatlı Vehbi	2041	377ab	x	x
70	SK-Esad Efendi	3739	189b	x	x
71	SK-Esad Efendi	3792	114a	x	x
72	SK-Esad Efendi	3814	122b	x	x
73	SK-İzmir	781	262a	x	x
74	SK-Reisülküttab	1222	23b	1123	x
75	SK-Reşîd Efendi	281	103b	x	x
76	SK-Şehid Ali Paşa	2787	127a	x	x
77	Topkapı-Emanet Hazinesi	7810	x	x	x

Risalenin Türkçe Tercümesi

Çelebi Kelimesinin Anlamına Dair Risale

Bismillâhirrahmânirrahîm

İnsana bilmediğini öğreten Allah'a hamd olsun. Arab'ın ve Acem'in Efendisi Muhammed'e ve ilim ve hikmet pınarları ashabına salat olsun.

Hamd ve salattan sonra hakikate mâlik olan Allah'ın tevfiği ile derim ki:

Bilesin ki, lam harfinin fethasıyla okunan "**Çalab**" kelimesi Türkmen lügatinde Rahman'ın isimlerinden biridir. "**Hüdaverdi**" gibi özel isimlerde kullandıkları "**Çalabverdi**" bunun delilidir. Bu konu anlayış sahiplerine aşikârdır. Kelimenin sonuna bir "ya" harfi eklenip "**Çelebî**" denildiğinde ise ilim ve amelde kemale ermiş, ibadet ehli, nebevî şeriatın hududunu bilen âlim ve Mustafavî dinin umurunu bilen arif kastedilir. Çünkü o Çalab'a mensuptur.

Bu kelimenin Arapçadaki benzeri "Rabbe mensub" anlamına gelen ve "ra" harfinin fethasıyla okunan "**Rabbî**" ve "**Rabbânî**"dir. Rabbî kelimesinde "ra" harfi bazen kolaylık için "ba" harfi gibi kesreli olarak "**Ribbî**" şeklinde okunur. Çoğulunda ise "**Ribbiyyûn**" denir. "**Rabbânî**"nin sonundaki "elif-nun" mübalağa için eklenmiştir. Bu da ilim ve amelde kemale ermiş, ibadet ehli âlim anlamındadır. Nitekim *Kur'ân*'da şöyle buyrulur: "**Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar [Rabbânî] olunuz**" [Âl-i İmrân: 3/79].

Buna göre ilim, kemal ve salih amel sıfatına sahip herkese "**Çelebî**" denilir. Bu konuda nesebin ve malın hiçbir tesiri yoktur. Bu dediğimizi Rabbânî âlim, hakkânî arif, Rum'un faziletlisi, tüm ilimlerde üstün, doğunun ve batının şeyhi, ins ü cinnin müftüsü, **üstadımızın üstadı İbn Kemâl Paşa**'nın verdiği şu cevap da teyit eder. **Beyt:**

[Çelebî ol çelebî şarf et ilme talebi
İlm ü dānāya muḥāzî bilme cāhil nesebi]³²
Çelebilikte bilin³³ medḥalı yokdur nesebin
İlmle muttaşif³⁴ olan kişi olur çelebî

32 Köşeli parantez içindeki kısım Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 2168, yk. 120a'da yer alan nüshanın derkenarından alınmıştır.

33 Bazı nüshalarda bu kelime yerinde "şehâ" kelimesi vardır. Örnek olarak bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 2168, yk. 120a. Diğer bazısında da "beyim" kelimesi vardır. Örnek olarak bkz. Köprülü Kütüphanesi-Mehmed Âsım Bey 723, yk. 105b.

34 Bazı nüshalarda bu kelime yerinde "âmil" kelimesi vardır. Örnek olarak bkz. Manisa İl Halk Kütüphanesi 1233, yk. 265b.

İlim ve kemale itibar etmeksizin “çelebî” kelimesinin mal ve nesep sahibi Müslümanlara ve onların çocuklarına mahsus olduğu yönündeki zan geçmiş ulemanın kullanımlarını hiç bilmemekten, meşayihin ıstılahlarını da az bilmekten kaynaklanan mahzâ bir vehimdir.

Günümüzde bu kelimeyi kerem ve iyilik sahibi [ulema] haricinde dünyevî hazza sahip Yahudi ve diğer kafirlere tazim için kullananlara gelince onların yüzünü katran kaplasın. Onlar kâfir ve fâcirlerin ta kendileridir. Cahillerden olmaktan Allah’a şımırım. Hamd, âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.

Risalenin Bazı Nüshalarında Yer Alan Derkenar Notları

Bu başlık altında risalenin bazı nüshalarının sonunda veya derkenarında yer alan, konunun hukukî, sosyal ve edebî yönlerine ışık tutan bazı fetvalara, notlara, kıt’a ve gazellere yer verilmiştir.³⁵

1. Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa’nın Çelebi Unvanının Kullanımına Dair Arapça Fetvasının Tercümesi

[Soru:] Cahil bir Müslüman’a ya da yakışıklı bir gence malı çok olduğu, soylu olduğu ya da yakışıklı olduğu için Yahudi, Hristiyan veya diğer dinlerden birine de aynı sebeple “Ey Çelebî!” diyen kişinin ecir ve vebali ne olur? Lütfen bize fetvasını söyleyiniz. Yüce ve Melik olan Allah sizi mükafatlandırsın!

Cevap: Farsçadaki cim ile yazılan “çelebî” kelimesi Türkmen lügatinde Allahu Teâlâ’nın isimlerinden biridir. Çelebî, Çalab’a mensup olan Rabbânî âlim ve semedânî fâzil demektir. Soyun bunda hiçbir tesiri yoktur. Ehl-i ilim olmayan birine bu şekilde hitap etmek sahih değildir. Cahil bir Müslüman’a soyu sebebiyle, soyu belli olsun olmasın yakışıklı olduğu için bir gence, malı olduğu için bir Yahudi veya Hristiyan’a “çelebî” kelimesiyle hitap edenler işte onlar kâfir ve fâcirlerin ta kendileridir.³⁶

2. Şeyhülislam Hocaâde Mehmed b. Sa’deddîn’in Konuya Dair Fetvası

Zıkr olunan fetvâ-yı şerîfe inde’t-tahkîk merhûm ve mebrûr mümâ ileyh Kemâl Paşazâde hâzretlerinin fetvâ-yı şerîflerinden olup mu’tâbık-ı şer’î şerîfdir. Mezkûr olan eşhâşa “çelebî” lafzı ile hitâb etmek mu’tâd edinene tecdîd-i îmân ve nikâh müsteşâk olup muvâfık-ı Ahmedi ve mu’tâbık-ı câdde-i Muhammedî’dir. Mezkûrün eşhâşa “çelebî” lafzıyla [hitâb eden] zalame ve fecere ta’zîr-i belîğ ve tecdîd-i îmân ve

³⁵ Bu başlık altında tercüme edilen ve çeviriyazısı verilen fetva, kıt’a, gazel ve derkenar notlarının orijinal metinleri ek kısmında “fevaid” başlığı altında verilmiştir.

³⁶ SK-Reşîd Efendi 985, yk. 29b-30a.

nikâh ile te'dib olunur. Muşirr olursa –el-‘iyâz billâh– katl olunur. Ketebehu el-fakîr Mehmed b. Sa‘ddeddîn.³⁷

3. Zengin ve Soylu/Ekâbir Çocuklarına “Çelebî” Denilmesine Dair Arapça Düşülmüş Eleştirel Bir Notun Türkçe Tercümesi

Ulema mertebesine ulaşmak için küçük yaştan beri ilim ve irfan sahibi olmaya çalışmayan bazı kişiler nasıl olur da âlim olabilir ve onlara “çelebî” denilebilir! Özellikle de ekâbir çocukları tahsili terk edip soylarıyla övünmeye başladılar, meclislerde öne geçmeye ve başta gelmeye önem verir oldular. Ama bu onların cahilliklerinden kaynaklanıyor. Zira Yüce Allah kelâm-ı kadîminde şöyle buyurmuştur: “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?!*” [Zümer: 39/9]. Ve böylece âlimlerin cahillerden birçok yönden üstün olduğu anlaşılmıştır.³⁸

4. Nesep ile Çelebilik İddiasında Bulunanlar Hakkında

Meclis ehli ma‘rifet olsa	Her kişi yerini tedebbür ider
Süfehânun kimi kendi için	Çelebîyüm diyü taşaddur ider
Lik meclisde olsa bahş-i ‘ulüm	Ne belâdur diyü teneffür ider
Kendüye nâgehân hitâb olsa	Belî birle meclisi pür ider
“Men tefahhâra” hadîşini ol gâfil	Ne tefekkür ne hâd taşavvur ider
Çelebim sen de söyle diyücek	Başlar atasın tezekkür ider
Ebcedi bilmez iken ol ebter	Eb u cedd ile tefahhür ider. ³⁹

5. Nesep ile Övünenler Hakkında

Ahlak-ı Alâiyye’den [s. 183]

Nesebden ‘ucb iden gâyet gâbidür
Tutalum ki amı nesl-i Nebîdür

Eger da‘vâsın işbât eylemezse
Neseb bâbindan halkuñ ekzebidür

Eger da‘vâsın işbât iderse
Anuñdur fazl kendi ecnebîdir⁴⁰

37 SK-Reşîd Efendi 985, yk. 30a.

38 SK-Antalya Tekeli 872, yk. 32b.

39 Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 27536, yk. 54b. Şair Fevrî’ye (ö. 978/1571) nispet edilen bu gazel için ayrıca bkz. Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik fî Tekmiletî’s-Şekâik*, hazırlayan Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 1:555-556.

40 Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 27536, yk. 54b.

6. İbn Kemâl Paşa'nın Bir Diğer Kıt'ası

‘Âlimüñ fażlı degildür cāh ile

Cāhile gelmez fażilet cāh ile

Cāhil olan pîr nā-bāliğ olur

Cehl gitmez çihille pencāh ile⁴¹

Sonuç

Akhisârî'nin “çelebî” unvanının anlamı ve kimler için kullanıldığına dair Arapça yazdığı *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî* isimli risalesini incelediğimiz bu çalışmada kelimenin on altıncı yüzyıldan itibaren artan bir şekilde ilim sahibi olmayan zengin ve soylular ile varlıklı gayrimüslimler için kullanılmasından ulemanın rahatsız olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda İbn Kemâl Paşa ve Hocazâde Mehmed b. Sadeddîn gibi şeyhülislamlar kelimenin âlim olmayanlar için kullanılmasının sahih olmadığı, özellikle gayrimüslimler için kullanılmasının, onlara âlim muamelesi yapmak anlamına geldiği için, küfrü mucip olduğu yönünde fetvalar yayımlamışlardır. Hasan Kâfi Akhisârî de konuya dair bir risale yazıp ilgili fetvaları destekler mahiyette açıklamalarda bulunmuştur. Risalenin tespit edilebilen 70'ten fazla nüshasının yanı sıra istinsah tarihi bilinen en erken nüshasının 1025 (1616) tarihli, en geç nüshasının ise 1337 (1918) tarihli olması meselenin Osmanlı ulemasının gündemini çokça meşgul ettiğini göstermiştir. “Çelebî” unvanının kullanımına dair şer'îye sicilleri üzerinden yapılan akademik çalışmalarda bu unvanın on altıncı yüzyıldan itibaren zengin ve soylu Müslümanlar ile çocuklarını, diğer bazı akademik çalışmalara göre de varlıklı gayrimüslimleri dahi kapsayacak şekilde kullanılmasının sosyal bir vakıa olduğu tespit edilmiştir. Hatta on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren kelimenin “beyefendi, kibar, nazik” anlamında kullanılarak esnaf ve sanatkârlar da dâhil olmak üzere toplumun her kesiminden ilmi, soyu, malı, sanatı, nezaket ve zarafeti gibi sebeplerle meziyet sahibi kişilerin unvanı olduğu ve böylece başlangıçta ifade ettiği “Çalab'a mensup/Allah'a bağlı” anlamını büyük ölçüde yitirdiği anlaşılmıştır.

41 MK-Yazmalar Koleksiyonu, 4455, yk. 98b; Millet Kütüphanesi-Ali Emiri (Manzum) 589, s. 276.

Kaynaklar

- Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Cemiyet-i Tedrisiye-i Osmaniye, 1293 [1876].
- Akbayar, Nuri. "Çelebilik' Üstüne." *Müteferrika: Altı Aylık Kitabiyat Dergisi*, s. 13 (1998): 217-219.
- Akgündüz, Ahmed. *Şeyhü'l-İslâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebussuûd Efendi." *TDVİA*. c. 10. İstanbul: TDV, 1994.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Kâfî*. Adana İl Halk Kütüphanesi 914. yk. 310b-320a.
- _____. *Nizâmü'l-'Ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ*. thk. Hassân Muhammed Saîd Şibli. Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1441 [2020].
- _____. *Risâle fi Tahkiki Lafzı Çelebi*. DİB Kütüphanesi 2168, yk. 120a; 6808, yk. 38a; İÜ Kütüphanesi-Nadir Eserler 6448, yk. 144b; Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 1217, yk. 229b; Kayseri Raşid Efendi 27536, yk. 54b; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi-Bölge Yazma Eserler 2785, yk. 109b; 4271, yk. 42a; 6901, yk. 149a; Köprülü Kütüphanesi-Fazıl Ahmed Paşa 357, yk. 62a; Manisa İl Halk Kütüphanesi 1233, yk. 265ab; MK-Adana İl Halk 134, yk. 113a; MK-Yazmalar Koleksiyonu 3554, yk. 72a; 4455, yk. 98b; Millet Kütüphanesi-Ali Emiri 589, s. 276; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey 946, yk. 52a; SK-Antalya Tekeli 872, yk. 32ab; Reşid Efendi 985, yk. 29b-30a.
- Aruçi, Muhammed. "Hasan Kâfi Akhisârî." *TDVİA*. c. 16. İstanbul: TDV, 1997.
- Atâî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik*. Hazırlayan Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.
- Barthold, W. "Çelebi." *İA*. c. 3. Ankara: MEB, 1997.
- Bayat, Fuzuli. "Bir Halk Sufi Grubu Olarak Çelebiler." *Ahmet Yesevi Dergisi* 1, s. 1 (Haziran 2023): 101-124.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. c. 1. İstanbul, 1915.
- Elgin, Necati. "Dil ve Tarih Bakımından Çelebi ve Çelebilik." *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, s. 88 (Şubat 1946): 10-14.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler." *Osmanlı Araştırmaları*, s. 3 (1982): 105-113.
- _____. "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler." *IX. Türk Tarihi Kongresi*. c. 3, 1415-1424. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- _____. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- _____. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Güler, Turgut. "Tarihte Çelebilik ve 'Türk'ün Çelebisi'." *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 1, s. 3 (1987): 15-17.
- Gümüşoğlu, H. Dursun. "Bir Çelebi İcazetnamesi." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, s. 59 (2011): 423-442.

- _____. “Osmanlı Devleti’nde Babagân ve Çelebilerin Yeri ve İşlevi.” *Uluslararası Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Birlikte Yaşama Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı* [Uluslararası Hünkâr Hacı Bektaş Veli Birlikte Yaşama Kültürü ve Bilgi Şöleni (Eskişehir, 2021)], hazırlayan Özlem Özdemir, 177-200. Eskişehir: Türk Ocakları Eskişehir Şubesi, 2022.
- İpşirli, Mehmet. “Çelebi.” *TDVİA*. c. 8. İstanbul: TDV, 1993.
- Karaağaç, Günay. “‘Çalap’ ve ‘Çelebi’ Sözlerinin Kaynağı.” *Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı*, hazırlayanlar Osman Fikri Sertkaya, Günay Karaağaç ve Mesut Şen, 291-298. Ankara: Akçağ, 2022.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. Hazırlayan Mustafa Koç. İstanbul: Klasik, 2007.
- Mete, Ayşegül. “Mevlevîlikte Merkezîyetçilik: Çelebilik Makamı ve Tevcihâtı.” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 48 (2021): 17-42.
- Özlu, Zeynel. “Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Veli Sülalesi: Çelebiler.” *Belleten* 79, s. 285 (2015): 501-529.
- Rossi, Ettore. “Çelebi Kelimesi Hakkında Ebû’s-Su’ûd’a Atfedilen Bir Fetva.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, s. 2 (1954): 11-14.
- Safâ Sâbir Mecîd el-Beyâtî. “Risâle fî Marifeti Lafzı Çelebi.” *Âfâku’s-Sekâfe ve’t-Turâs*, s. 96 (2016): 147-170.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317 [1899].
- Yayla, Mustafa. “Hâdimî, Ebû Saîd.” *TDVİA*. c. 15. İstanbul: TDV, 1997.
- Yörük, Saim. “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, s. 18 (2011): 290-297.

Ek 1: Risalenin Arapça Orijinal Metni

Risalenin Arapça orijinal metninin neşrinde müellif Akhisârî'nin diğer bazı eserlerinin de yer aldığı Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 946 numarada kayıtlı mecmûanın içindeki (51b-52a) müellifin vefatından bir yıl sonra 1025'te (1616) istinsah edilmiş, bilinen en eski nüsha esas alınmış; önemli olduğuna kanaat getirilenler dışında diğer nüshalardaki farklara ve notlara yer verilmemiştir.

رسالة في تحقيق معنى چلبى

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علم الإنسان ما لم يعلم، والصلاة على محمد سيد العرب والعجم، وعلى آله وأصحابه يتابع العلوم والحكم.

أما بعد، فأقول وبالله التوفيق، وبه أزيمة التحقيق:

اعلم أن لفظ «چلب» بالتحريك اسم من أسماء الله الرحمن في لغة التركمان، يشهد بذلك قولهم: «چلب ويردي» مثل: «خدا ويردي» في الأعلام، كما لا يخفى على ذوي الأفهام. فإذا زيدت في آخره ياء النسبة، وقيل: «چلبى» يراد به العالم بحدود الشرع النبوي، والعارف بأمر الدين المصطفوي، المتأله الكامل في العلم والعمل؛ إذ هو منسوب إلى چلب.

ونظيره في العربية: «رَبِّي» و«رَبَّانِي» أي منسوب إلى الرب -بفتح الراء فيهما-، وقد يكسر الراء في «رَبِّي» للخفة بالتوافق والترقيق، ويقال في جمعه: «رَبِّيُون». وزيادة الألف والنون في «رَبَّانِي» للمبالغة. وهو أيضًا بمعنى العالم المتأله الكامل في العلم والعمل، كما جاء في التنزيل: ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّنِيَّ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾ [آل عمران 79/3]، الآية.

فيقال: «چلبى» لكل من اتصف بصفة العلم والكمال، والصالح في الأعمال، ولا مدخل في ذلك للنسب والمال. يؤيده جواب العالم الرباني، والعارف الحَقَّاني، فاضل الروم، والفائق في جميع العلوم، شيخ الخافقين، ومفتي الثقليين، أستاذ أستاذنا ابن كمال پاشا، رحمه الله تعالى قدر ما يشاء، حين سُئل عنه فقال: {بيت}

[چلبى اول چلبى صرف ايت علمه طلبى علم دانايه محاذى بلمه جاهل نسبي]¹
چلبى لكده بيلك² مدخلى يوقدر نسبك علم ايله متصف³ اولان كشى اولور چلبى

وما زعموا من أن هذا اللفظ مختص بأصحاب النسب والمال، من غير اعتبار العلم والكمال، من

1 زيادة من هامش نسخة مكتبة رئاسة الشؤون الدينية، 2168، 120 و.

2 في بعض النسخ: شها، انظر: مكتبة رئاسة الشؤون الدينية، 2168، 120 و. وفي بعض آخر: بكم، انظر: مكتبة كوبرلي، محمد عاصم بك، 723، 105 ط.

3 في بعض النسخ: عامل، انظر: مكتبة مغنيسا العامة، 1233، 265 ط.

المسلمين، وأولادهم والتابعين، فهو وَهُمْ محضٌ ناشٍ من عدم العلم باستعمالات العلماء الأسلاف، وقلة المعرفة باصطلاحات المشايخ الأشراف.

وأما جهلة زماننا الذين يستعملونه تعظيمًا في غير الكرام البررة، ممن له حظٌ دنياويٌّ كاليهود وسائر الكفرة، فعلى وجوههم الغبرة، وأولئك هم الكفرة الفجرة، أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين، والحمد لله رب العالمين.

{تمت}

[فوائد النسخ]

[1]. من هامش نسخة المكتبة السليمانية، رشيد أفندي، 985 (29ظ-30و):

[1. فتوى كمال باشا زاده]:

[السؤال] مَنْ قَالَ لمسلم جاهل أو لغلامٍ أُمِرْدَ لكثرة ماله أو لعظم نسبه أو رعاية حُسن الأُمرد «يا جلبي» أو يهودي أو نصراني أو لواحدٍ من سائر الملل المختلفة ما يلزم عليه من الأجر والوبال؟ أفتونا أنا بكم الله الملك المتعال!

الجواب: لفظ جلبي بالجييم الفارسية لغة تركمانية اسم من أسماء الله تعالى، وچلبي منسوبٌ بچلب، يعني العالم الرباني والفاضل الصمداني. لا يدخل النسب فيه قطعًا، ولا يصح الدعوة لغير أهل العلم أصلاً. فَمَنْ ادَّعى شخصًا مسلمًا جاهلاً لنسبه أو أُمرد مجهولاً أو غير مجهول لحُسنه أو نصرانيًا أو يهوديًا لأجل مالهما بلفظ چلبي فأولئك هم الكفرة الفجرة.

[1. 2. فتوى خواجه زاده محمد بن سعد الدين]:

ذكر اولنان فتواى شريفه عند التحقيق مرحوم ومبرور مومى اليه كمال باشا زاده حضر تلرئين فتواى شريفلرندن اولوب مطابق شرع شريفدر. مذكور اولان اشخاصه چلبي لفظ اليه خطاب اتمك معتاد ايدننه تجديد ايمان ونكاح مستحق اولب موافق احمدي ومطابق جاده محمدى در. مذكورون اشخاصه چلبي لفظيله [خطاب ايدن] ظلمه وفجره تعزيز بليغ وتجديد ايمان ونكاح ايله تاديب اولنور، مصر اولورسه -العياذ بالله- قتل اولنور. كتبه الفقير محمد بن سعد الدين.

[2]. من هامش نسخة المكتبة السليمانية، أنطاليا تكلي، 872 (32ظ):

وأما بعض الرجال في عصرنا لا يتعلمون العلم والمعرفة في حال صغرهم حتى ينالوا مرتبة العلماء فكيف يكون عالمًا حتى يصحّ عليهم إطلاق لفظ چلبي؟! خصوصًا أولاد الكبار؛ فإنهم تركوا التعليم جدًّا، ويتفخرون بالأنساب ويعتبرون التقدم والتصدر في الجلوس. وذلك نشأ من جهلهم؛ لأن الله تعالى نصّ في كلامه القديم، لقوله الشريف: ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [الزمر ٩/٣٩] فعلى هذا علّم فضل العلماء على الجهّال بوجوه شتى.

[3]. من هامش نسخة قيصري راشد أفندي، 27536 (54ظ):

هر كشي یرینی تدبر ایدر	مجلس اهل معرفت اولسه
چلبی یم دیو تصدر ایدر	سفهانك كمسي كدني ایچون
نه بلاڈر دیو تنفر ایدر	لیك مجلسده اولسه بحث علوم
بلی برله مجلسی پُر ایدر	کندویه ناکهان خطاب اولسه
نه تفکر نه خود تصور ایدر	مَنْ تَفَحَّرَ حدیث اول غافل
باشلر اتاسنی تذکر ایدر	چلبم سنده سویله دیو جک
اب و جد ایله تفخر ایدر	ابجدی بلمز ایکن اول ابر

[4]. أيضًا من هامش نسخة قيصري راشد أفندي، 27536 (54ظ):

من أخلاق علائي [ص 183]:

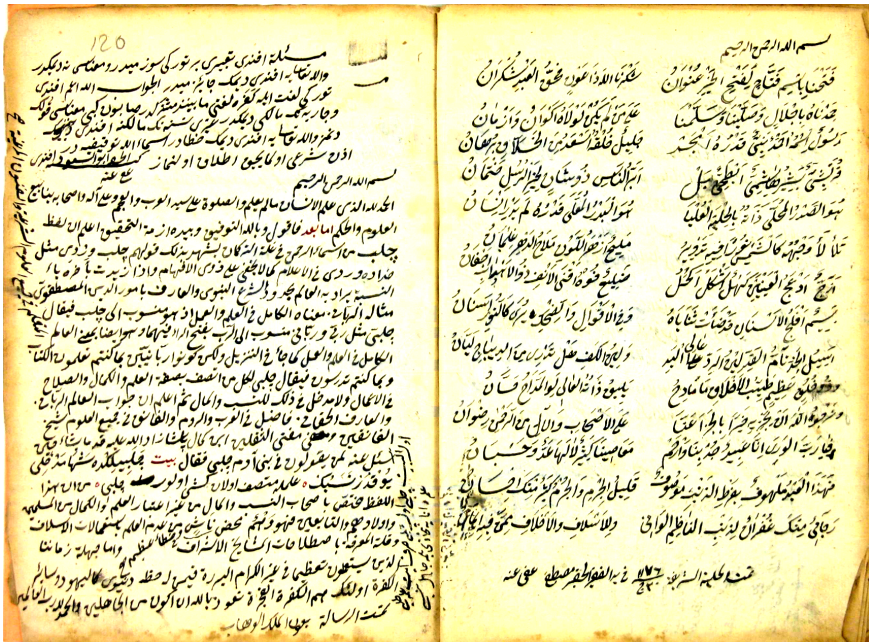
نسیدن عجب ایدن غایت غبیدر
 طوتالم کم انك نسلی نییدر
 اکر دعواسنی اثبات ایلمزسه
 نسب باینده خلقتک اُکذبییدر
 اکر دعواسنی اثبات ایدرسه
 انکدر فضل وکندو اجنبیدر

[5]. من هامش نسخة المكتبة الوطنية، قسم المخطوطات، 4415 (98ظ)، ومكتبة ملت، علي أميري (المنظوم)، 589 (ص 276) بيت آخر لابن كمال باشا:

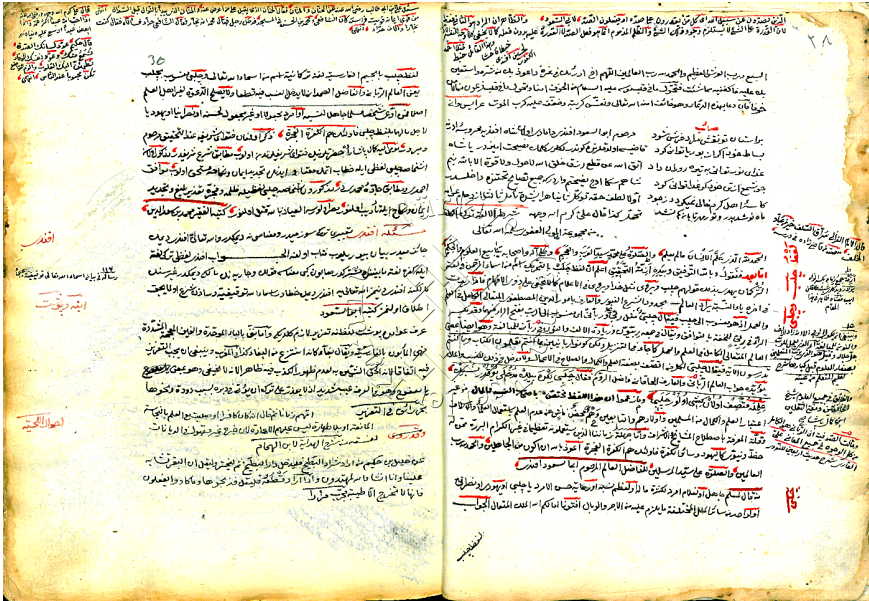
جاهله کلمز فضیلت جاهله	عالمک فضلی دکلددر جاهله
جهلی کتمز چهلله پنجاهله	جاهل اولن پیر نا بالغ اولور

Nüsha 1: Risalenin, müellifin vefatından bir yıl sonra 1025'te (1616) istinsah edilmiş nüshası (Saraybosna-Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 946, 51b-52a).

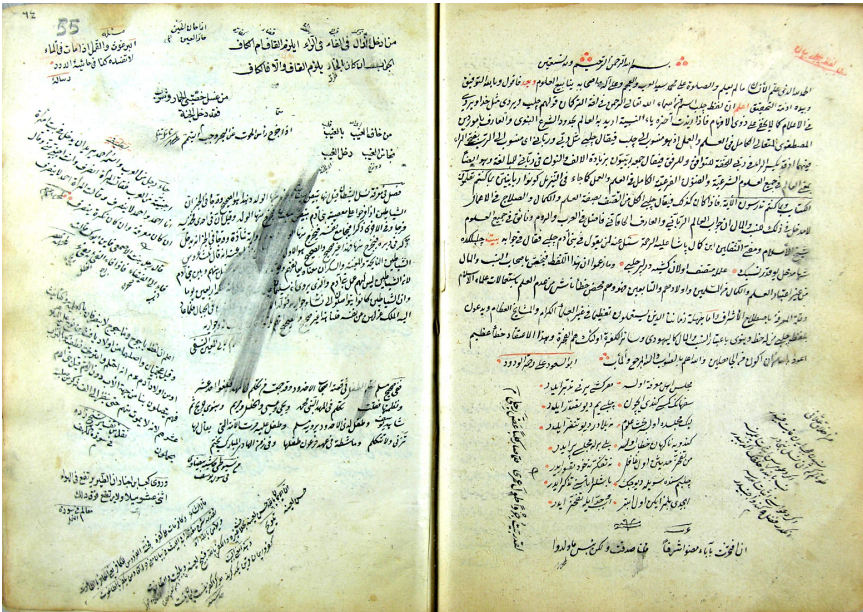
Nüsha 2: Risalede geçen İbn Kemâl Paşa'ya ait beytin baş kısmının derkenarda verildiği nüsha (DİB Kütüphanesi 2168, 120a).

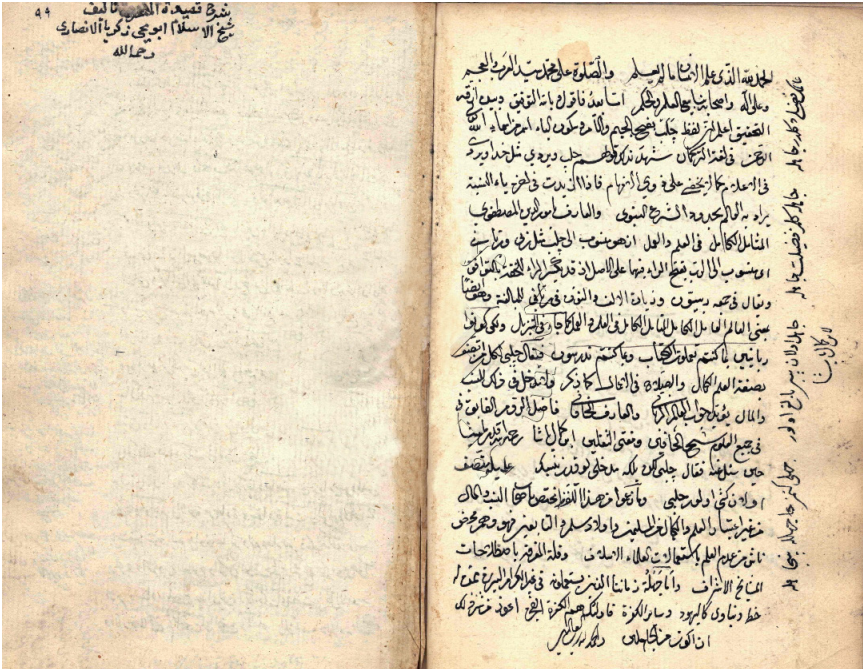
Nüsha 3: İbn Kemâl Paşa ve Hocazâde Mehmed b. Sâdeddin'in fetvalarının yer aldığı nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi-Reşid Efendi 985, 29b-30a).

Nüsha 4: Zengin ve soylu çocuklarına "çelebi" denilmesine dair düşülmüş eleştirel notun yer aldığı nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi-Antalya Tekeli 872, 32b).

Nüsha 5: Nesepe ile çelebilik iddiasında bulunanlar hakkında yazılmış bir gazelin yer aldığı nüsha (Kayseri-Râşid Efendi Kütüphanesi 27536, 54b).

Nüsha 6: İbn Kemâl Paşa'nın bir diğer kıt'asının yer aldığı nüsha (Milli Kütüphane-Yazmalar 4455, 98b).